

SUMMI PONTIFICATUS

Tizenkettedik Pius első pápai körlevele, amely az újabb európai háború második hónapjában, 1939 október 20-án kelt, hatalmas erejű megnyilatkozása a keresztény világ jó lelkiismeretének. Nem csupán a katolikus hívek, hanem a jóakarátú kultúremberek egyetemének a szószólója, a szellem hitvallása ez a remek írásmű. Mivel oly szerencsésen, olyan küldetésesen fejezi ki azt, ami összeköt, nem pedig elválaszt bennünket, keressük most benne az európai szellem és műveltség legnemesebb elveinek és a kor égő problémáiról mondható utolsó szavának, talán végrendeletének, a mesteri kinyilatkoztatását! Nézzük, miféle orvosságot nyújt ez az inspirált írás minden eszmélő ember szomjas és a mától beteg lelkének!

* * *

Nincs fontosabb kötelességünk a hivatásunkkal és a korrallal szemben, írja a pápa, mint *apostoli bátorsággal bizonysgot tenni az igazságról*. Mert az igazság fog benneteket felszabadítani. Földi tekintetek, bizalmatlanság, értetlenség, elutasítás, félre-magyarázás nem ingathatnak meg e kötelesség teljesítésében. De a tévelyt és a hibát azzal az atyai szeretettel kell gyógyítani, amely maga is szenved gyermekei fájdmával, amikor az orvosságot beadja, amely tehát az *igazságot szeretetben gyakorolja*.

Vájjon csupán a pápa magasztos hivatására illenek-e ezek a gyönyörű gondolatok? Nem a szellem hitvallásának egyik alapvető cikkelyét fejezik-e ki? Nem eszménye-e minden szellemi alkotásnak az, hogy bátorságban és szeretetben szülessék? Nem tudni, azáltal vétkezik-e súlyosabban korunkban a szellem, hogy oly sokszor gyáván meglapul, vagy pedig azáltal, hogy inkább rombol, mint épít, inkább gyűlöl, mint szeret, inkább tud sebezni, mint gyógyítani. A kornak valóságos fekélye az,

hogy akinek igaza van, az ösztönösen meghunyászkodik, és vakmerően szinte csak a nyilván, sőt kérkedően hamis, hazug jelszavak alatt harcolnak azok, akik eléggé bátrak mindig csak ártani! Gyengék és gyávák vagyunk az igazsághoz, erősek és bátrak pedig az ártalomhoz, különösen amikor gyenge az, mint sokszor az igazság, aminek ártani akarunk.

Vigasztalást és erőt ad a pápai szózat mindazoknak, akik magukra maradtak és akik méltatlan meghurcolás áldozatai lettek az igazság bátor megvallása miatt. Csak az, aki mint a pápa, az «örökkévalóság fényében» szemléli a tűnő évek eseményeit, csak az látja át egészen, hogy mily sokat árt az igazsággal szemben való gyávaság és gyűlölet. Mert nem szereti igazán és nem áll ki elég bátran az igazságért, mert csakis a mindennapos földi dolgokkal törődik, azért tengődik nyomorultul a pápa szerint az emberi nem. Az igazság gyávái és szeretetlenjei azok is, akiknek az evangélium, a hegyi beszéd és a keresztes áldozata botrány és ostobaság. És ez a gyengeség a szeretetben és a bátorságban szolgál a kor nagy bajainak a magyarázatául is. Vagy nem szorul talán magyarázatra az a szakadék, amely a külső anyagi haladás és a belső lelki elszegényedés között tátong? Melyik kor szenvedett annyit, kérde a pápa, a lélek ürességétől és a szellem belső szegénységétől, mint éppen a mi korunk, bármekkora haladást tett is a technika és a külső dolgok terén?

A körlevélnek egyik legszebb visszatérő gondolata az, hogy a keserű kiábrándulásnak és csalódásnak az órái néha a kegyelem órái. A megpróbáltatás órájában Krisztus közel van. Ezt is egyetértően vallják a lelki és szellemi élet munkásai és katonái, akármilyen hiten és nézeten éljenek is. Nem megoldás a gyávák és a nyárspolgárok bebiztosítottága. A kockázattól és az áldozattól való irtózás, a görcsös ragaszkodás az élet naposabb oldalához, az örökös visszahúzódás a polgári biztonság menedékeibe, tulajdonképpen megfutamodás azok elől a nagyszerű alkalmak elől, amikor a lélek repülni tanulhatna. Csak aki bele mer tekinteni a veszély tiszta szeméibe, csak aki nem fél sétálni az örökkévalóság határán, csak aki tud áldozatot vállalni és megpróbáltatást elviselni, csakis az mehet előre a szellem ranglétráján.

Amikor azt hisszük, hogy a baj a legnagyobb, amikor úgy látszik, hogy a legnagyobb veszedelemben forgunk, akkor van legközelebb a szabadulásunk, akkor nyílik meg legkönnyebben előttünk az új, értékeesebb lehetőségek kilátása.

* * *

Hogyan látja a pápa a mai kor betegségét, a mai világ kórképét? A bajok forrása szerinte az egyetemes erkölcsi törvénynek a visszautasítása. Pontosabban szólva, a pápa az erkölcsök, vagy erkölcsi szokások (móres) jóra valószínűsítésére vonatkozó egyetemes normának mind az egyesek magánéletében, mind az államban, mind pedig a nemzetközi kapcsolatokban tapasztalható feledésbemerüléséről beszél. Ezt az egyetemes erkölcsi törvényt a pápa természeti törvénynek nevezi. Azt mondja, hogy mikor az örök lényt vakmerően tagadják, akkor mindenféle tisztesség alapelve meginog és a természet szava elhallgat.

Ami már most a betegség tüneteit illeti, ezeket a körlevél olyan biztos kézzel és olyan mesteri módon jelöli meg, hogy meggyőző ereje alól aligha vonhatja ki magát bárki is. Azt mondja, hogy az evangéliumi tanítás visszautasítása sokak szemében valami rájuk kényszerített szolgaság alól való felszabadulásnak tűnt fel. Azonban kiderült, hogy az igazság, amely felszabadít, tévedéssé változott, amely szolgákká tesz. Kiderült, hogy akik a bölcs és atyai isteni törvényt visszautasították, csak az emberek hullámzó és nyomorult belátású önkényének adták oda magukat. Az általános haladást hánytorgatták, miközben épen visszahanyatlottak. Azt áhították, hogy a század a fejlődés tetőfokát és a tökéletességet hozza, miközben nyomorultul visszaűzettek a régi szolgaságba.

Bajok, ellentétek, háborúk persze máskor is voltak. De soha talán máskor, mondja a pápa, nem voltak az emberek lélekben úgy megtörve és elcsüggedve, mint ma. Miért? Mert valaha tudott dolog volt, mi tiltott, mi nem, mi szabad, mi nem szabad, és ez a feszültségeket, az ellentéteket megkönnyítette, a feltámadt vágyakat korlátozta és így utat nyitott az ellentétek tisztességes megoldására. Ma azonban az ellentétek belső lelkiismereti zavarokból, lelki válságokból származnak, amelyek szorosan összefüggnek a végső értékmérők megrendülésével.

Olyan kifejezéssel, amelyet mindenki magáévá tehet, aki vallja a szellem hitvallását, a pápai körlevélben találóan jellemzett tünetek közös kórokaul az egyetemes értékmérőbe vetett hitnek és a szellem uralmának a megrendülését lehet megjelölni.

A pápai körlevél két főtévedésre mutat rá, amelyeknek döntő szerepe van a világ mai bajainak felidőzésében. Az *egyik* az emberek kölcsönös szolidaritásának és szeretetének a feledésbemerülése, amelyet pedig mind a közös eredet, mind az eszes emberi természet egyenlősége, mind pedig végül a megváltás áldozata megkövetel. A *másik* pedig az állam öncélúságának és korlátlanságának a tévtana. A pápai körlevél e két főbenjáró tévedés cáfolatával foglalkozik.

* * *

Azért, mert a nemzetek különbözők, írja a pápa, még nem kell széttörniök az emberi család egységét, hanem inkább gazdagítaniuk kellene azt sajátos adományaik kicserélésével. Az egyetemes emberi testvériségnek ez a lelkiismerete a pápa szerint nem ellenkezik a hazaszeretettel. Inkább kell szeretni azokat, akik hozzánk közelebb állanak. Az igazi és jogos hazaszeretet pedig nem ellenkezik az egyetemes emberiség iránti keresztény szeretet parancsával, mert nem áll útjában annak, hogy a többieket is mind és az ő boldogulásukat a békét hozó szeretet fényébe helyezzük.

A kölcsönös emberi szolidaritásról és szeretetről tehát a pápa azt tanítja, hogy az nem ellenkezik a helyesen felfogott hazaszeretettel. Ez ismét alapvető cikke a szellem hitvallásának. Nem szabad szembeállítani engedni az emberszeretetet és a hazaszeretetet. Akik a békét és a hazát mindig szembeállítják, azok igen gyakran békének és hazának egyaránt közellenségei.

* * *

A másik főbenjáró tévedés a pápa szerint abban áll, hogy az államhatalmat vakmerően kiszakítják az örök lényvel való minden kapcsolatából. A polgári hatalom az egyedül csak a legfőbb teremtőt megillető feltétlen és mindentől független

jogokat bitorolja. A teremtő helyét elfoglalva, az államot vagy a polgárok közösségét teszi meg ez a korlátlan világi hatalom az egész emberi élet végcéljává és a jogi és erkölcsi rend legfőbb normájává. Egyúttal pedig mindenkinek megtiltja, hogy a természetes észnek és a keresztyén lelkiismeretnek a szabályaira hivatkozzék.

Ahol azonban az emberi jogoknak az istenietől való függetlenségét tagadják, mondja a körlevél, ahol csakis a földi tekintélynek a homályos és bizonytalan tüneményére hivatkoznak, ahol mindenkitől független jogokat igényelnek, amelyek nem az erkölcs, hanem csupán a hasznosság elvei szerint igazodnak, ott magát az emberi jogot fosztják meg szükségképpen a lelkekre gyakorolt attól a belső erejétől, amelyet az élet mozgalmi és megpróbáltatásai közben fejt ki, és amelyet elvesztvén, sem annak rendje és módja szerint elismerésre nem találhat, sem pedig a polgároktól áldozatokat nem követelhet. A körlevélnek ez a tétele olyan kiemelkedő fontosságú, hogy szükségesnek tartjuk az eredeti latin szövegben is idézni.¹

Aki az államot olyan célnak tekinti, amelynek mindent alá kell rendelni és hozzá igazítani, az csak árthat a nemzetek igazi és tartós jólétének: ezzel a tétellel száll szembe a pápai körlevél az öncélú, feltétlen etatizmussal. Ismét felejthetetlen, szárnyas szavakkal ad kifejezést a szellem hitvallásának. Igényt tarthat az állam, mondja a pápa, a javakra és a vére, de soha az Istentől megváltott lélekre.² Ezért a körlevél legkeményebb szavai arra a nevelési rendszerre vonatkoznak, amely a Krisztustól és a vallástól való elhidegülést a nemzethez vagy valamelyik társadalmi osztályhoz való hűség jelének nyilvánítja. Az ilyen nevelési rendszer, mondja a pápa, önmaga ellen mondja ki a

¹ «Ubi humana iura a divinis pendere renuitur, ubi non nisi ad adumbratam incertamque terrenae auctoritatis speciem provocatur, ac iura vindicantur, quae nulli sint obnoxia, quaeque non prohibentur, sed utilitatis tantum rationibus regantur, inibi ipsum hominum ius, in actione agitationeque vitae, interna in animos vi necessario exiit; qua dempta, rite agnoscere rerumque iacturas a civibus postulare non potest.» Acta Apostolicae Sedis, XXXI, 432, 1939.

² «Ipsa siquidem potest opes cruoremque expetere, at nunquam animam a Deo redemptam potest.» 435.

kárhozat büntetését, és majd tapasztalni fogja a próféta szavainak igazságát: «Akik Tőled eltávoznak, a porba iratnak».

Kétségtelen, hogy ebben a most ismertetett gondolatmenetben, ahol a pápa az államhatalom korlátlanságát hirdető tévtannal foglalkozik, van a körlevél mondanivalójának a súlypontja. Amit itt mond, az alapjaikban érinti a társadalomra, a jogra és az államra vonatkozó nézeteinket. A pápa a körlevél jól mérlegelt, remekbeszabott kijelentéseivel olyan igazságot akar ismét érvényre juttatni, amelyet a tévely már-már elborított, tehát ezidőszerint szinte eltakar a szemeink elől. Ép ezért mindenekelőtt pontosan meg kell értenünk, hogy tulajdonképpen *mit kifogásol* a pápa az államhatalom korlátlanságát hirdető nézetben. Tanulmányunk alapvető szempontja szerint továbbá azt is igyekszünk kidomborítani, hogy a körlevél felfogásában — amely ép ezen a ponton egyenesen a társadalom, a jog és az állam elméletét, tehát tudományos kérdéseket érintő felfogás — mi és mennyi az, ami a sajátos vallási és egyházi szemponton túlmenően *egyetemes, közös kincse az európai kultúrának*, vagyis bár inspirált, és a sajátosan katolikus egyházi vallásos világszemléleten keresztül inspirált, de mégis az egészet képviselő szerencsés kifejezése az európai szellemiségnek. Bennünket különösen foglalkoztat annak az eszmetörténeti összefüggésnek a kérdése is, hogy a módszeres elvi kétely finom permetévé porlasztott európai szellem vájjon hogyan pihenhet meg és miként találhat kifejezésre a Péter kösziklájáról hirdetett tanításban?

A pápa szószerint azt kifogásolja, hogy a közhatalmat az örök lényvel való minden kapcsolatából vakmerően kiszakítják, akitől pedig mind az egyesek, mind pedig az emberi közösség, mint első alkotójuktól és legfőbb uruktól, függenek.¹ Kifogásolja, hogy a közhatalmat mindenféle magasabb norma alól, amelyek mint legfőbb forrásukból, Istentől erednek, felszabadítják, és annak a legteljesebb cselekvési képességet tulajdonítják, amelyet egyedül az ingadozó és változó önkényre vagy

¹ « . . . publicae rei potestatem a quolibet nexu cum Sempiterno Numine vindicant, ex quo quidem veluti primo auctore supremoque dominó cum singuli, tum humana congregatio pendent.» 431.

a cselekvés körülményei és az épen megkívánt különös javak szerint alakított véleményekre bíznak.¹

Kijelenti továbbá a körlevél, hogy ha egyszer az isteni tekintélyt és az ő törvényének az uralmát háttérbeszorítottuk, akkor *szükségképpen következik*, hogy a polgári hatalom a csakis a legfőbb teremtőt megillető feltétlen és senkitől sem függő jogokat bitorolja. Szükségképpen következik az is, hogy ez a polgári hatalom a teremtő helyébe lép és az államot vagy a polgárok közösségét mintegy az egész emberi élet legfőbb mértékévé és a jognak és az erkölcsi szokásoknak a rendjében követendő *legfőbb normává lépteti elő*. Szükségképpen következik végül az is, hogy ez a polgári hatalom végre is mindenkit eltilt attól, hogy a természetes észnek és a keresztény lelkiismeretnek a szabályaira hivatkozzék.

Hogy mindez miért olyan nagy baj a vallási és egyházi szempontokon túlmenően is, azt a körlevél a következőkben állapítja meg. A társadalmi élet minden olyan normája erőtlenné és ingadozóvá válik, amely egyedül csak emberi alapon nyugszik, amely csakis földi belátáshoz és tervekhez igazodik, és amely egyedül a külső tekintély szankciójából meríti a maga erejét és erényét.²

Ezután a pápai körlevélnek az a már előbb idézett helye következik, ahol kifejti, hogy az egyedül csak földi tekintélyre támaszkodó jog a maga belső erejét elveszti. Majd elismeri a körlevél, hogy az ilyen ingadozó pillérekre támasztott közhatalom is, a véletlenek összejátszása folytán olyan külső eredményeket érhet el, amelyek a felületes szemlélőt bámulattal töltik el. Azonban szükségképpen eljön az idő, zárja le a körlevél ezt a talán legfontosabb gondolatmenetét, amidőn az a kikerülhetetlen

¹ «... a quibusvis superioribus normis, quae ex Deo ut primo fonte oriuntur, eadem potestatem liberant, eidemque plenissimam attribuunt agendi facultatem, quae nutanti solum fluxoque arbitrio permittitur, illisve placitis, quae rerum gerendarum condicionibus peculiaribusque adipiscendis bonis tantummodo conformantur.» 431.

² «Nihilo secius accurate diligenterque animadvertendum est quamlibet socialis vitae normam infirmam labantemque főre, quae in humano solummodo fundamento consistat, quae terrenis tantum consiliis propositisque dirigatur, quaeque unice ex externa auctoritatis sanctione vim suam virtutemque eruat.» 432.

törvény győzedelmeskedik, amelynek az erejénél fogva minden vállalkozás összeomlik, amely nyílt vagy rejtett aránytalanságból eredt, mivel a külső dolgokban elért nagyszerű eredmény a becsület és a tisztesség normáinak a maga benső és szilárd erejével nem felel meg. Már pedig az nem lehet, hogy ilyen aránytalanság ne forogjon fenn akkor, amidőn a közhatalom a legfőbb törvényhozó uralmát vagy tagadja, vagy elutasítja, azét a legfőbb törvényhozóét, aki, amidőn az állam kormányzatának hatalmat ad, ennek a hatalomnak a határait is megszabja.¹

Ezt a lényeges gondolatmenetet a körlevél még kiegészíti azzal, hogy XIII. Leó *Immortale Dei* enciklikája nyomán kifejti, mi végre is adta a teremtő az államhatalmat. Avégre, hogy az államot annak a rendnek az előírásai szerint kormányozza, amely egyetemes irányelveiben és normáiban változhatatlan. Azaz avégre, hogy az emberi személynek megkönnyítse a testi-lelki és erkölcsi tökéletesedést ebben az életben. És avégre, hogy segítse polgárait természetfeletti céljuk elérésében.

Ezért az államnak az a nemes hivatása, hogy a nemzet életében az egyeseknek a magánkezdeményezéseit és tevékenységét áttekintse, mérsékelje és előmozdítsa, és azokat megfelelő módon az összeseknek a közös javára irányítsa. Ez a közös jó pedig nem valakinek az önkényéből, sem pedig egyedül a polgári társadalomnak a földi jólétéből, hanem inkább az ember természetes tökéletesedésének az összhangzatos előmozdításából, mint első elvéből határozható meg, amely tökéletesedésnek a céljára a legfőbb teremtő magát az államot is, mint eszközt és mint segítséget rendelte.

Ezért árt a nemzet igazi jólétének, ha az államot öncélnak tekintik. Már pedig ez történik, amidőn vagy a nemzetnek, népnek vagy valamely osztálynak a megbízásából tulajdoni-

¹« . . . Necessitate tamen contingit ut ineluctabilis illa lex victrix emergat, qua incepta omnia collabantur, quae fuerint ex impari prorsus, aperta vei occulta, ratione exorta, cum nempe adeptus in externis rebus magnitudinis exitus probitatis honestatisque normis intima firmaque vi sua non respondeat. Quae quidem impar ratio tum non baberi non potest, cum publica auctoritas Summi Legislatoris dominatum vei infitiat, vei respuit, qui dum civitatis moderatoribus potestatem attribuit, eiusdem tamen potestatis terminos decrevit.» 432.

tanak az államnak afféle határtalan uralmat, vagy pedig maga az állam olymértű uralmat ragad magához, mint valami feltétlen senkinek alá nem vetett uralkodó tekintély.¹

Mindenki érzi, hogy nagy és alapvető igazságokról van itt szó. De nem mindenki érti és tekinti át világosan, hogy melyek ennek a gondolatmenetnek az elméleti és kritikai szempontból fontos hordozó gondolatai, és hogy mennyiben tekinthetők ezek a gondolatok az európai szellem megnyilatkozásának. Pedig ez utóbbi kérdésre igen könnyű válaszolni. Tulajdonképpen csak a kifejezőmódon múlik, vajjon a vallásos hitnek vagy pedig az egyetemes műveltségnek a kiáltványát tekintjük-e a körlevélben. Amikor az egyetemes műveltség nyelvén beszélünk, akkor az érték, a szabadság, a szellem, a lélek kifejezéseit használjuk ugyanannak az elvnek a megjelölésére, amelyet a vallásos hit nyelvén a legfőbb lénynek, mint a legfelsőbb normák forrásának, legfőbb törvényhozónak nevezünk. Akár vallásos hitről, akár spirituális világnézetről van szó, a lényeg az, hogy azzal szemben, ami külső és érzékszerveink előtt a tér és idő rendjében megjelenik, olyan belső elvre hivatkozunk, amely a téridőbeliség, az anyag és az okozatiság korlátaitól független. Ez a hivatkozás a fenomenonnal szemben a numenonra, azaz a jelenséggel szemben eszmei szerkezetekre vagy mozzanatokra, a gyökere a szellem hitvallásának.

Amidőn tehát a körlevél kifogásolja az államhatalomnak a legfőbb lényvel való minden kapcsolatából való kiszakítását, vagy annak tagadását, hogy az emberi jog az isteni jogtól függ, akkor ezt az egyetemes európai műveltség vagy szellemisség nyelvére akként fordíthatjuk le, vagy írhatjuk át, hogy a jognak és az államnak eszmei, értékbeli mozzanatoktól való függetlenítése az, ami a kifogásnak a hitelvi szempontokon túlmenően is megálló tartalma. Nyilvánvaló ez abból a szerencsés kifejezésből, hogy a «külső tekintély szankciójából» élő társadalmi normákat mondja a körlevél erőtlennek. Hasonlóképpen ott veszi el a jog is a körlevél szerint a lelkekre gyakorolt bensőséges hatását, ahol

¹ «Quod profecto contingit, sive infinitus eiusmodi dominatus ex nationis, vei populi, vei ex alicuius civium ordinis mandato, rei publicae attribuat, sive ipsamet eandem imperandi rationem sibi sumat civitas, utpote dominatrix absolutissima, nulli prorsus obnoxia.» 433.

csakis a «földi tekintélynek a homályos és bizonytalan látszatára» támaszkodik. A pápai körlevél kemény bírálatának egyik hordozó gondolata és fő kifogása kétségtelenül a jognak és az államnak az *eszmei, értékbeli mozzanatoktól vagy elemektől való függetlenítése*.

A másik hordozó gondolat pedig az, hogy az így függetlenítt, vagyis a merőben «külső» és «földi», azaz természeti tényelemekből álló jog és állam *azonnal és szükségképpen a detronizált eszmei és értékbeli mozzanatok helyébe lép*.

Ennek a két hordozó gondolatnak az összefüggését kell megvilágítanunk.

Gondoljunk vissza a körlevélnek arra a megállapítására, hogy minden társadalmi norma erőtlenné válik, amely csupán külső tekintély szankciójára támaszkodik. Valamint arra a kijelentésére, hogy a csupán földi tekintélyre támaszkodó jog elveszti a lelkekre gyakorolt belső hatását és sem igazi elismerésre nem találhat, sem áldozatokat nem követelhet. Miért?

Azért, mivel a cselekvés pillanatában az emberi lélek szükségképpen értékszempontok, értéképzetek szerint foglal állást, a külső tekintélynek vagy szankciónak való engedelmesség pedig az emberi értékelésnek nem az egyetlen és nem a végső szempontja.

Minthogy pedig a jog és az állam kétségtelenül cselekvési rendek, a cselekvés legfontosabb értékszempontjaitól, értéképzeteitől való függetlenítésük, annak az igénynek az elejtése, hogy a legfőbb cselekvési szempontok alapján igazolva vannak, vitathatatlanul árt a tekintélyüknek. Ennek az igénynek az elejtése ugyanis nyílt beismerése annak, hogy követelményeik és az emberi cselekvések szempontjai között eltérések, ellentétek fognak felmerülni, amelyek válságos percekben katasztrófát jelentenek.

Vitathatatlan az is, hogy hasznossági értékeléseink kevésbé ösztönöznek cselekvésre, mint végső vagy öncélú értékeléseink. Hiszen ezek az utóbbiak kölcsönöznek értéket az előbbieknél is. Aki csak félelemből vagy jutalomért engedelmeskedik, annak az engedelmessége nem ér annyit, nem lehet olyan kitartó, mint azé, akit ugyanazok az öncélú értékelések mozgatnak, mint azt, akinek engedelmeskedik. Hogy az öncélú értékelés jobban ösztö-

nöz bennünket, mint a hasznossági, az egyszerűen annyit jelent, hogy a cél fontosabb nekünk, mint az eszköz. A fősvénynek azért ér többet a pénz, mint az üzletembernek, mert számára a pénz, ez az eszköz, öncéllá változott.

Talán ez a magyarázata annak, hogy a jog és az állam nem mondhatnak le végleg az önértékekkel való kapcsolatukról. Ha pedig ezt a kapcsolatot elvágják, akkor maguk lépnek az önértékek helyébe, maguk lesznek öncéllá. Ahhoz, hogy a jog és az állam működhessenek, úgy látszik, nem elég őket egyszerűen merő ténynek, a meztelen erő, a fizikai hatalom tüneményének vagy függvényének tekintenünk, hanem szükséges, hogy vagy öncélnak, vagy öncélok eszközének tartsuk, hihessük őket. Ha magasabb célok igazolt eszközének tekintjük őket, mint a pápai körlevél jog- és államtana, akkor állítjuk melléjük a cselekvő hűségnek az elképzelhető legnagyobb mennyiségét. Ha ellenben függetlenítjük őket magasabbrendű céloktól, akkor maguk válnak öncélokká. Miért van ez a «horror vacui» a jogra és az államra vonatkozó értékelésünkben? Miért nem elégedhetünk meg azzal, hogy jog és állam merőben közömbös tények ugyan, amelyek azonban lehetnek erkölcsileg helyesek vagy helytelenek, és eszerint kell velük szemben viselkednünk?

A jognak az erkölcstől való ez a «tiszta» elválasztása azért nem sikerülhet teljesen, mert ha az erkölcs a helytelen jog jogi minőségét megszünteti, azaz a jognak derogál, akkor az erkölcs is jog, ha ellenben ilyesmire nem képes, akkor gyakorlati jelentőségét a joggal szemben elveszti. Ha az erkölcsileg merőben helytelen jog lehetséges, ha az ilyen még jog és nem önkény, ha a jog uralmát és az erőszak uralmát többé nem lehet egymástól megkülönböztetni, ha jog az, hogy az erősebb felfalja a gyengébbet, akkor valóban kettétörtük a gyakorlati helyesség mértékét. Akkor igazán közömbös lehet a jognak, hogy esetleg erkölcstelen: az erkölcs csak a szép lelkeket fogja érdekelni, az erkölcstől emancipált jog pedig a «réálpolitikusok» egyedüli gyakorlati mértékévé válik. A jog és erkölcs szétválasztása vajmi ritkán vezet az erkölcsnek fokozottabb érvényesítésére a jog területén, hanem sokkal inkább az erkölcstől függetlenített hatalom dicsőítésére és egyedüli fontosságának a fáradhatatlan hangsúlyozására.

A joggal a legtöbb nyelvben elválaszthatatlanul kapcsolódnak egybe érték-képzetek. Gyakran értenek rajta merő érték-képzetet, a valóságtól független eszmei tartalmat, azonban sohasem sikerült még ennek az ellenkezője, hogy t. i. merő tény, természeti erő, fizikai hatalom jelentésére szorítsák a jogot. A jog és az állam minden valószínűség szerint olyan képzeteink, amelyekből a társadalmi életnek sem a tényeire, sem pedig a legvégső értékszempontjaira való utalást nem lehet kitépni. A jogon tényleg akkor is helyességet értenek, amikor az erkölcstől elválasztják és állítólag minden értékszemponttól függetlenítik.

Némileg hasonlít ez ahhoz, ahogyan a naturalizmus kezében, amely csak természeti szükségszerűséget ismer és minden értékszempontot arra vezet vissza, végül is maga a természet válik a helyesség mértékévé. Kiábrándít és közben ábrándokat kerget. A jogi naturalizmus hívei is ki akarnak ábrándítani bennünket abból az illúzióból, mintha a jog mögött másnak is kellene lennie, mint a merő fizikai erőnek. Már ennek a kiábrándítási buzgalomnak a szenvedélye gyanút kelt azonban, hogy itt aligha hűvös tárgyilagossággal van dolgunk. A természetjog elleni «roham» nem volt «hűvös tárgyilagosság». Aki cinikus kézlegyintéssel intézi el az eszmei mozzanatok, az nem térhet ki a «reális» mozzanatok eszményesítése elől. Idealizál. Már akkor glorifikálja a hatalmat, amikor olyan hatást tulajdonít neki az emberi lélekre, amellyel az nem bír. Ha a parancsolót az engedelmeskedő teszi naggyá, akkor az engedelmesség végső oka nem lehet a parancsoló hatalma.

A jogi naturalizmus megoldhatatlan feladat. Mivel a jogon tényleg a ténybeli és az értékbeli mozzanatoknak bizonyos egyensúlyát értjük, hiába hirdetjük, hogy ezentúl csakis tényeket kívánunk azon érteni. Önmagunkat csaljuk meg, amikor elhítetjük magunkkal, hogy csupán tényleget kívánunk a jogon érteni. Mivel ezen a kinyilvánított vágyképen kívül azonban egy másik, rejtett vágykép is irányít bennünket, amely szerint a jog csupa eszmei mozzanatból áll, nyílt és rejtett vágyaink között ellentét van. Az eredmény csakis az lehet, hogy a tényelemeket, amelyekből a jogot, minden értékelem szigorú kizárásával, összeállítottuk, részben idealizáljuk, azaz önkény-

telenül is értékelemekként kezeljük. Ez a kis, önmagunk előtt is elrejtett és eltitkolt, figyelmeztetés esetén pedig szenvedélyesen tagadott művelet azután helyreállítja a jog képzetének az eredeti egyensúlyát, miközben nyugodtan hirdethetjük, hogy sikerült a jogot merőben naturalista módon, értékelemektől függetlenül, mint merő természetet, felfognunk.

A körlevél *«ineluctabilis lex»*, kikerülhetetlen törvény néven emlékezik meg a külső eredmény és a belső tisztesség és becsületesség normái közötti *arányról*. Amidőn a jog és az állam hatáskörét megszabó normákat, mint a körlevél mondja: a legfőbb törvényhozót, tagadják, akkor *«impar ratio»*, aránytalanság keletkezik a ténybeli és az értékbeli mozzanatok között. És ez az aránytalanság *kijátszhatatlan törvényszerűséggel* megbosszulja magát.

Öncélnak tekinteni az eszközt, mint a fősvény mosolykeltő példája is mutatja, nem épen jó dolog. Végeredményben mit kifogásol a pápa? Van két jóra való eszközünk, a jog és az állam, és vannak ezzel a két eszközzel megközelíthető végső eszmei céljaink és értékeink. Hiába szakítjuk szét az eszköz és a cél kapcsolatát, hiába mondjuk, hogy az eszköz a céltól független, vagy pedig hogy maga öncél. Mert *kijátszhatatlan törvényszerűséggel* eljön a pillanat, amikor a varázs megszűnik, a mámor végetér, következik a kijózanodás. Akkor úgyis össze kell omolnia mindannak, ami a cél és az eszköz közti arányosságot sérti,

Miféle *kijátszhatatlan törvényszerűség* ez? Ezzel érünk el ahhoz a kérdéshez, hogy miként kell értelmeznünk a pápai tanítást, hogy a legfinomabb módszeres kételkedés is az európai szellemiség hú képviselőjét láthassa benne.

A körlevél említi, hogy azért olyan súlyosak a mai ellentétek, mivel lelki válságokból erednek. A kijátszhatatlan törvényszerűség is, amelynél fogva az államhatalom korlátlanságának és öncélúságának a tévtana, a ténybeli és az értékbeli mozzanatok közötti aránytalanság, végeredményben önműködőleg megbosszulja magát, leginkább áttekinthető és hozzáférhető megnyilvánulásában: lelki törvényszerűség. Lelki törvényszerűség a tényképzetek és a cselekvési képzetek találkozása és konfliktusa a jog gondolatában, aminél fogva okvetlenül ténynek is,

meg értéknek is kívánjuk átélni azt. Lelki törvényszerűség a «tényoldal» kizárólagos fontosságának a nyílt hangoztatása esetében a lelkiileg nélkülözhetetlen «értékoldalnak» rejtett beleértése a tényoldalba. Lelki törvényszerűség, hogy végső céljaink helyébe hiába léptetünk közbenső célokat, hiába hitetjük el önmagunkkal, hogy az a jobb, amire kevésbé vágyunk: *naturam expellas furca, tamen usque recurret*. A káprázatot, amellyel rémületében vagy gyönyörűségére a lélek önmagát kápráztatja el, maga a lélek fogja eloszlatni.

A kritikai gondolkodás és a módszeres kételkedés, amely letörölhetetlen vonása az európai szellemiségnek, sohasem igazolhatja azt a visszaélést, amelyet vele üznek akkor, amidőn a nyilvánvaló barbárságot egyenrangú félként állítják szembe a szellemi fejlődés legnemesebb hagyományaival. Akik az elvi kételkedésből azt az elsietett következtetést vonják le, hogy ha minden állításnak az ellenkezője is igaz, és ha minden ügyis viszonylagos, akkor a legnagyobb gazság is egyenlő esélyekkel indul a legtisztább jóakarattal, azok alaposan tévednek. A leggyökeresebb kételkedés is nagy, elvitathatatlan viszonylagos különbségeket és fokozatosságot ismer. A kritikai gondolkodásnak fel kell jajdulnia akkor, amidőn az általa túlhaladott előítéletek helyébe még durvábbakat, még kezdetlegesebbeket állítanak. A módszeres kételynek vissza kell borzadnia attól, hogy a barbárságnak legyen a szálláscsinálója. Amikor tehát a legnemesebb szellemi hagyományok élethalálharcot vívnak az új barbárság siserehádaival, akkor a kritikai gondolat és a módszeres kétely, amely történetileg a gyakorlatban mindig is szívesebben húzódott meg a fenntartó erők árnyékában, nem lehet kétségben aziránt, hogy melyik lobogó alá tartozik.

* * *

Az államhatalom korlátlanságát tanító felfogás¹ azonban, a pápai körlevél szerint, nem csupán a nemzetek belső életére és növekvő jólétére káros tévedésnek bizonyul. Hanem kárt tesz a nemzetközi kapcsolatokban is, mert szétrombolja az összes államokat átfogó nemzetközi közösséget, a nemzetek jogait meg-

¹ «Opinatio illa,... quae imperium paene infinitum rei publicae attribuit ...»

fosztja erejüktől és szilárdságuktól, utat nyit a mások jogainak a megsértéséhez, és megnehezíti a békés és nyugodt életet.

Az emberi nem ugyanis, folytatja a körlevél a nemzetközi kérdésekre vonatkozó alapvető fontosságú fejtegetéseit, egyfelől társadalmi osztályokra, másfelől pedig nemzetekre és államokra tagozódik, amelyek belső életük irányítása tekintetében egymástól függetlenek. Mindazonáltal az egész emberi nem jogi és erkölcsi kötelekekkel van egybekötve, és a népeknek egyetemes és nagy gyülekezetébe egyesül, amelynek rendeltetése az összes népek javának az előmozdítása, és amely különös szabályok alatt áll.

Ezzel a természetes nemzetközi jogrenddel ellenkezik a körlevél szerint az állam korlátlansága. Mert a kormányok önkényére hagyja a nemzetközi kapcsolatokat, mert akadályozza a lelkek egyetértését és a kölcsönös segítséget. Már pedig a gyümölcsöző államközi kapcsolatok és barátságok a nemzetközi természetjogi elvek és szabályok elismerését és betartását követelik meg.¹

Ezek a természetes nemzetközi jogelvek azt kívánják, hogy mindenki szabadságát épen meg kell őrizni, hogy az élethez és a polgári haladás útján elérhető nagyobb jóléthez való jogot mindenkinek meg kell adni, végül pedig a nemzetközi megállapodásokat meg kell tartani.²

Csakis a kölcsönös bizalom, az adott szó szentségébe vetett hit, és a békés tárgyalásokra való készség adhatja meg, a körlevél szerint, a nemzetközi élet nyugalmát és rendjét.

A nemzetközi jogot azért elvitatni az isteni jogtól, hogy mint egyedüli alapjára, a kormányok önkényére támasztassék, a körlevél szerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy méltóságá-

¹ «Id siquidem postulant . . . congruenter compositae perpetuoque mansurae civitatum rationes, postulant amicitiae vincula, e quibus uberes oriantur fructus, ut naturalis iuris principia ac normas, quibus nationes inter se contineantur, rite populi agnoscant, iisdemque obtemperent.» 438.

² «Parique modo eadem ipsa principia jubent libertatem cuique suam servari incolumem, eaque omnibus tribui iura, quibus vivant, ac per civilis progressionis iter ad res magis cotidie prosperas adveniant; nibent denique pacta conventa, ex gentium iure stipulata ac sancta, integra inviolataque permanere.» 438.

nak és szilárdságának trónjáról letaszítjuk és odadobjuk az egyéni és a közösségi érdekek hajhászásának, amely mindig csak arra tör, hogy a maga jogait érvényesítse, a másokét pedig tagadja.¹

Az idő haladtával, a viszonyok változtával a nemzetközi megegyezések igazságtalanokká, aránytalanul súlyosakká, vagy alkalmazhatatlanokká válhatnak. Ilyenkor őszinte és becsületes tárgyalásokhoz kell folyamodni, hogy a szerződést vagy megváltoztassák, vagy pedig egészen új szerződéssel pótolják. Íme a szerződések felülvizsgálásának, revíziójának a természetes nemzetközi jog elvei alapján való igazolása.

Viszont azonban a megkötött egyezményeket teljességgel folyékony és tűnő dolgoknak tartani és hallgatólagosan azt a képességet tulajdonítani magunknak, hogy pillanatnyi érdekünk szerint azokat a másik fél megkérdezése nélkül megsért-rhetjük, ez biztosan az államok közötti bizalom és természetes rend aláaknázását jelenti és a népek és nemzetek közé szakadékokat von.

* * *

A jog, az állam és a nemzetközi jogközösség kérdéseiben így mutat rá a pápai körlevél a bajok gyökerét tevő tévedésekre. Amikor ezeket helyreigazítja, egyúttal leszögezi azokat az alapvető elveket, amelyeken a keresztény európai műveltségnek megfelelő korszerű jogszemlélet felépül. Amikor a társadalomnak, az államnak, a nemzetközi jogközösségnek ezt a keresztény és európai szemléletét a legegyszerűbb elvekre redukálja, akkor tanítása ismét egyetemessé, a szellem hitvallásává tágul. Csakis annak kell tagadnia a körlevél alapgondolatait, aki mindörökké tagadja a szellemet az anyaggal szemben, az értéket a ténnyel, az alanyt a tárggyal, a halhatatlan lelket a fizikai testtel szemben. Mindazok az irányok, amelyek hajlandók a természetbe és az anyagba beleérteni a szellem teremtő működését, vagy

¹ «Ceterum, ius gentium idcirco a divino iure vindicare, ut in rei publicae moderatorum arbitrio veluti fundamento unice innitatur, nihil aliud significat quam illud ipsum ex honoris sui suaeque firmitatis solio detrudere, idemque nimio concitatoque privati publicique comodi studio permittere, quod non alio contendit, nisi ut propria iura effērat, aliena deneget.» 438.

pedig az előbbieket az utóbbiból magyarázni, vagy akár csak a két elv egyenlőerejűségét, egyensúlyát elismerni, már nem tagadják kereken azt a spirituális világszemléletet, amely a pápai körlevélnek is a kútfeje. Csak aki a szellemet kereken tagadja, csak az ellen szól a szellem hitvallása.

* * *

Befejezésül a körlevél felveti a kérdést, vajjon a mostani háborút követő, lezáró békeszerződéseket az igazságosság fogja-e majd inspirálni, vagy pedig újra megismétlik-e majd a régi tévedéseket? Azt mondja, hogy az új rendet egyedül a háború kimenetelétől várni hiú dolog. Mert, amint mély történetfilozófiai bölcseséggel megállapítja, a győzelem napján az igazság anyala küzd az erőszak ördögével. A győző szemében a mérséklet és a bölcs előrelátás gyakran gyengeségnek tűnnek fel. A néplélek izgalma gyakran elhomályosítja a felelős férfiak tekintetét is, és megakadályozza, hogy az emberiség és a méltányosság szavára hallgassanak. Nem a kard teremti a békét, csak annak feltételeit. A Föld képét megújító erők a lélekből támadnak. A világ bajai csak részben gazdaságiak, a gyökereik, mint láttuk, mélyebbre nyúlnak le.

* * *

Tiltakozik a pápa az ellen a gyanúsítás ellen, mintha a keresztény tanítás sarkaiból forgatná ki a polgári tekintélyt és annak jogait bitorlná. Ellenkezőleg, a keresztény felfogás a földi hatalmak iránti engedelmességet tanítja. De nincs békéje annak, aki Istennek ellenáll.

* * *

A pápai körlevél lényeges gondolatmenete tehát az, hogy az igazságot érdemes bátorsággal és szeretettel megvallani, hogy a megpróbáltatás órája új szellemi értékeket is feltár előttünk, hogy egyetemes értékmérőkbe vetett hit nélkül haladásunk hanyatlássá, szabadságunk szolgasággá, a felületes bajok mély lelkiismereti válságokká változnak, hogy az emberszeretet nem ellenkezik a hazaszeretettel és hogy az állam korlátlanságának a hiedelme árt a nemzetnek, a jognak és a nemzetközi közösség-

nek egyaránt. Végül a jobb világot, a világ helyesebb rendjét, sohase várjuk anyagi, hanem csakis szellemi, lelki tényezőktől! Ez a tanítás vigasztalás lehet mindazoknak, akik az újabb háború kitörésekor megrendültek a szellemben vetett hitükben. Ép ennél az egyetemes jelentőségénél fogva igyekeztünk a pápai körlevelet mint az európai kereszténység, sőt mint az európai szellemiség manifesztumát méltatni, elmellőzvéen annak sajátosabbban egyházi vagy hit elvi részleteit és szempontjait. A szellemnek ez a kiáltványa jó hírt hoz a háborús világnak, amikor kigyújtja a sötétségben a józan értelem világosságát. Gyönyörű gondolatai valóban úgy lebegnek a háborús Európa felett, mint — *beata pacis visio* — a béke boldog látomása.

Horváth Barna